מי יצילנו ממשפט?

בית־המשפט ממשיך לחדור לטריטוריה הקיבוצית. האם יש דרכים אחרות להתמודד עם החרדה לגורל האישי, לגורל הקיבוץ, ולשמירת הזכויות בצל איום החלוקה? המקצוענים מנתחים ומציעים

אריק בשן

עשרים־ושניים מחברי קיבוץ האון עתרו לפני כחודש לבג"ץ, ושמונה חברים מבית־אורן מנהלים כבר שנה ויותר מאבק משפטי בבית הדין הגבוה לצדק. (הפרטים המלאים במסגרת). שתי פרשיות אלה, כמו עוד רבות אחרות, עלו במסגרת יום־עיון על "התערבות בתי המשפט בישראל בסיכסוכים בין חברים לקיבוץ".

לא רק הכמות, גם חומרת הסיכסוכים ונכר־נות החבר להתייצב נגד קיבוצו גדלה מאוד, טוען עו"ד כהן. קפיצת המדרגה מתבטאת לדבריו גם בנסיונות של אנשים החיים היום מחוץ לקיבוץ, לנזור לעצמם קופון מהנכסים עוד בטרם החליט הקיבוץ כי לחבריו בפועל יש עליהם חזקה, וכן בהקמת עמותות "מע־נה", המסייעת לחברים במאבקים נגד הקי־בוץ. לדבריו, בתי המשפט מכבדים בדרך־כלל את ההכרעות הפנימיות של הקיבוץ, אלא שהחבר חושב במקרים רבים שבית המשפט שש להתערב כ"ערכאת עיון". כך במקרה של אמיתי יגאלי, שקיבוצו עברון טען שהוא מחזיק נכסים מחוץ לקיבוץ ואינו עובד, והח־ליט על הוצאתו. יגאלי פנה לבית המשפט בטענה כי מדובר באפליה ושיש עת "פוש־עים" מסוגו בקיבוץ. בית המשפט פסק כי אין זו טענת הגנה נאותה. בפרשת אבא ניב נגד דגניה ב', בשאלת עצירת הפנסיה, קבע בית המשפט שהתובע הוא זה שהוציא עצמו מהכלל וגרם לאפליה כלפי חבריו האחרים, החקלאים, שלא זכו לפנסיה כלל. כך גם במקרה של לאה חן, שהוצאה מקיבוצה תל קציר, וכך אפילו במקרה של כן, אלמן חבר עין־צורים, מטופל ב־ל ילדים, שנקלע למער־כת התכתשויות עם קיבוצו, הפסיק להעביר את קיצבת השאירים והקיבוץ החליט על הוצאתה. למרות שהמקרה האישי נראה על פניו כחמור ביותר, קבע בית המשפט כי התובע "הביא את הדבר על עצמו" ואישר את החלטת הקיבוץ.

בית המשפט בחק האם החלטת הקיבוץ מתיישבת עם חוקי המדינה, האם הגורם שקיבל אותה היה מוסמך, האם התקיים דיון אמיתי בנושא וההצבעה היתה תקינה והח־קבלה ברוב דרוש – הבהיר השופט המחוזי בתל־אביב יהודה זפט. אבל גם שאלת "תום הלב" היא לדבריו רכיב חשוב בבדיקה. "לפע־מים הכל נראה לכאורה בסדר, בדרך הנכונה, אבל יש ספקות לגבי תום הלב. קשה להגדיר תום לב מהו", הוא מחייך, "כאשר אנחנו נתקלים בו אנחנו מזהים אותו". השופט זפט, שישב בין השאר בדין ב"תיק חולדה", מגדיר את החברה הקיבוצית כ"חברה ערכית". שלא כמו חברה עיסקית, הוא אומר, היא חייבת לחנך את חבריה לקבל את הכרעת הרוב, ואז יימנעו הרבה פניות לבית המשפט, שאינו מתלהב לעסוק בסיכסוכים פנימיים. "החוק לא מינה אי־לי להיות חבר בדירקטוריון של קיבוץ ולאשר את החלטותיו", הוא אומר, "אם אין בהחלטה פגיעה מהותית, אזי בית המשפט לא יתערב בה". יותר מכן, מוסיף השופט זפט, "אפילו חבר חושב שהחלטה מסוימת על הפרטה תביא אסון על הקיבוץ, ואפילו ישתכנע בית המשפט שהקיבוץ יכנס כתוצאה מהחלטה זו לצרות – הוא יתריע בפניו, אבל לא יתערב בהחלטתו. זכותו של כל אחד", הוא אומר, "לעשות טעויות".

בית המשפט נוטה אם כן לתת תוקף להסכ־מים פנימיים בקיבוץ שהם בבחינת "חוזים" משפטיים לכל דבר. גם משום שחוזים צריך לקיים, אומר השופט, וגם משום שבית המשפט מעוניין שסיכסוכים ייסגרו בתוך, אצל בורר תנועתי או אצל הרשם. אפרופו רשם, השופט זפט אינו מסתיר את השתומ־מות מהעוצמה הבלתי פרופורציונלית שקי־בל. "זה כנראה שייך לעידן הסוציאליסטי", מעיר זפט, בעברו חבר סירת־צבי, "אחרת איננו מבין מדוע רשם האגודות לא יסתפק בתפקיד אדמיניסטרטיבי, כמו רשם החברות, ויינתן לאגודות לעשות מה שחבריהן רוצים בתחום הטריטוריה שלהם".

גימגום מצד הקיבוץ

כאשר כבר מובא נושא קיבוצי לפני בית המשפט, בדק ומצא עו"ד איתן מימוני, יש לא מעט מקרים בהם הוא נוטה לפסוק לזכות החבר כאשר מדובר על זכויותיו בכבוש, גם אם החליט הקיבוץ אחרת. כך למשל החליט בית משפט, בניגוד לעמדת הקיבוץ, כי "משפ־חה" בקיבוץ היא גם משפחה חד־הורית, הזכ־אית לדיור חדש (10.12.96) במקרה של ארנונה שלומי נגד תל־יוסף. הוא גם קבע ששלילת דירתו של חבר קיבוץ צריכה להיות "לאחר איזון בין כל השיקולים הרלוונטיים ושיקופם בפרוטוקולים", במקרה של דרור זיגלמן נגד אפיקים (21.11.00) ודחה את תביעתו רק בשל היותה מוקדמת, שכן לא מוצו כל ההליכים הפנימיים. במקרה של לאה חן נגד תל־קציר (17.4.00) פסק בית המשפט כי מכיוון שהוחל בתהליך ההפרטה זכאית חברה, הגם שהוצאה מהקיבוץ כדין, לשווי דירתה בקיבוץ. לעומת זאת דחה את תביע־תה של ליאת זינגר נגד הסוללים (4.2.01). מכיוון שלא התקבלה החלטה מפורשת על שיוך הבית לחבר, ולכן אין גם ליורשיו זכות בנכס.

במקרה בו הדיון המשפטי הוא בזכויות הקיבוץ בכספי החבר, טוען עו"ד מימוני, עדיין היסחדות הכל כך מהותיים שבהגדרת הקיבוץ – שעל החבר להעביר את כל נכסיו ואין לו בהם כל זכות קניינית – תקפים בהחלטות בית המשפט. במקרה של אמנון בית־אהרון מאלונים (5.8.00) לא נכנס בית המשפט לשאלה האם כספי רנטה צריכים להיות מועברים לקיבוץ, אך הורה על השבתם לידי החבר משום שלדעתו לא עמד הקיבוץ בתנאי "התחה הספציפי" שהוסכם בינו לבין החבר (שהקיבוץ יקח מכולם את הכנסותיהם ותקבוליהם, או שיצהיר כי אינו מה שהיה ויחזיר את הכספים לחובע). לעומת זאת בתיק של דגניה ב' נגד אבא ניב (29.1.01) קבע בית המשפט הד־משמעית, שתקנונו לא מעודכן, בית המשפט לא יתן את ידו לכך. ומכאן שלקיבוצים "שמרניים" אולי אין מה לחשוש, טוען עו"ד מימוני, ל"משתנים" – יש ויש.

המוסד של החברים

את שטף התביעות המשפטיות מסבירה גם עו"ד אורית נוקד, מהמחלקה המשפטית של התק"ם בתחלוקת השטחים והתפרטה־נה לפני כשבע שנים, רוב הסיכסוכים שהיו סביב התקציב האישי (שיכון, חו"ל, ריהוט, דמי עמיבה) נדונו במערכת התנועתית ובמוסד לבוררות. באמצע שנות ה־90, עם ניצני ההפרטה, החל תהליך של פנייה לבתי המשפט עקב החרדה לגורל האישי, לגורל הקיבוץ, לשמירת זכויות בצל איום החלוקה. לדברי עו"ד נוקד, ראוי היום לבחון מחדש את שאלת הסיוע המשפטי לחבר, תשוב שתהיה לו כתובת, היא מסכימה, אבל חפד־רון הרצוי הוא להשיג הסכמיות רחבה ככל האפשר בתוך הבית ואת המחלוקות ליישב בתנועות או אצל הרשם. הרשם, אומרת מנהלת המחלקה לבוררויות במשרדו, עו"ד לאה רחנטל, עוסק בכ־700 בוררויות בשנה. סמכויותיו, היא מעדדת את הפונים הפוטנ־ציאליים, הן סמכויות שיפוטיות והבג"ץ רואה בהחלטותיו החלטות של בית־דין לעבודה. ישראל ויזל, מרכז המוסד לבוררות של התנועה הקיבוצית, דוגקא מדגיש שהמוד־לוקות יתבררו אצלו. המוסד, הוא אומר, מרכז כ־80% מסך הבוררויות הקיבוציות ופר־נים אליו גם גורמים חיצוניים שיש להם מחלוקת עם מערכות קיבוציות. למרות התפיסה המקובלת, המוסד הוא לא של התנועה אלא של החברים והקיבוצים, מדגיש ויזל. הוא פועל בסמכות וכל הנסיונות עד כה לבטל פסק בורר בבית המשפט כשלו.

מי שפחות מתלהב מהמוסד לבוררות וחיש־גיו הוא עו"ד אורי גלבוע. לטענתו, המוסד לבוררות לא חשף מעולם את הנתונים – באיזה שיעור מהבוררויות זכה הקיבוץ ובאי־זה החבר, וידוע לו לפחות על מקרה אחד שבו הגיע פסק בורר למזכירות הקיבוץ לפני שקיבל אותו החבר. עו"ד גלבוע מוסיף ושר־אל, הכיצד מקבל המוסד לבוררות "פסק דינ־מי" כהגדרתו, בו הבוררים דנים והוורצים משפט גם באותם תחומים אליהם לא נדרשו. ישראל ויזל, ראש המוסד לבוררות, דוחה את

ישראל ויזל. כל הניסיונות לבטל פסק־בורר נכשלו

אורי גלבוע. בקשר לפרט לא מתקיים דיון חוזן

אורית נוקד. לבחון את שאלת הסיוע המשפטי לחבר

לקיבוץ", מטעם המדור למשק הכפרי ב"מרכז הישראלי לניהול" (המי"ל). רוב הדוברים ביום העיון הסכימו כי הדתפעה של פנינות חברי קיבוץ, יחידים או קבוצות, לעזרת בתי המשפט בישראל במחלוקות שנוצרות בינם לבין רשויות הקיבוץ, מצביעה על הקשיים בהם נמצא המיגזר הקיבוצי. חלק מהמחלר קות הן בין החבר הבודד לקיבוץ, אולם מרבי תן הן בין קבוצות מיעוט לבין החלטות הרוב באשר למגמות ההליך השיתוי בקיבוצים. חברים רבים אינם נותנים אמון בסיסי במוסד דות הבוררות העומדים לרשותם בתנועה או אצל הרשם, והדבר מחייב התייחסות חדשה לנושא.

קשה להגדיר תום־לב

האם אנו מתקרבים ליום שבו לכל חבר קיבוץ יהיה עורך־דין צמוד? ידיד מעמק־הירדן סיפר לי שלפני שנים הגיע למזכירות קיבוצו עורך־דין, דווזיוניסט, לבוש בקפידה ודובר עברית רהוטה. "לראשונה אני בקיבוץ", אמר, על־פי זיכרון המספר, "הגעתי לכאן כדי לבקר את בני במחנה־עבודה. שמעתי הרבה דברים רעים על הקיבוץ וגם האמנתי להם מתוקף תפיסתי הפוליטית. אבל היום מבראה עיניים אני משוכנע שבניתם משהו שהוא יותר מפואר מהמציאות, ואתם דאויים להרבה הוקרה. אשמח מאוד לסייע במעט שאני יכול: אייצג את החברים במשך שנה בחינם". "תייצג את מי? כאן מייצגים את הקיבוץ, לא את החברים", אמרו לו. "לא יכול להיות", אמר הלה בהפתעה, "אתם הרי כל כך מקפידים על הילכות דמוקרטיה ושוויון. מי דואג אצלכם לחבר מהשורה? לא יכול להיות שכולם כאן מצליחים להשיג בדיוק את אותו הדבר. תגו לי ואהיה פה ל'חלשים' שבחבר רה". ברור שנתנו לאורח המכובד הרבה כבוד וסימפטיה, אבל לא את הגוב המבוקש בהוד־נדות. באותו קיבוץ מפואר שבעמק, ולא רק בו, עד היום אין ייצוג לחבר. פעם, אומר עו"ד שלמה כהן ("כהן מיכאלי"), היו מנסים לפתור את הסיכסוכים בבית, באמצעות התקנון והקמת ועדה. מאז החל תהליך ההפרטה השתנה מהותית מעמדו של חבר הקיבוץ ולדברי עו"ד כהן, שהינחה את יום העיון, מספר הסיכסוכים המגיעים היום לבתי המשפט, ביוזמת החבר או הקיבוץ, מצביעים על קיטוב משמעותי ביחסי חבר־שחבר חייב להעביר את הקיצבאות והגימל־אות שבידיו לקופת הקיבוץ. באחד מגילגולי תיק יגאלי־עברון, תבע הקיבוץ לעקל את הזירות והנכסים החיצוניים שבבעלות יגאלי, ובית המשפט קבע כי אם העובדות שהציג תוכחנה – הוא רשאי לעקלם. "לחבר קיבוץ אין עדיין רכוש מוכר, ולמעשה מלבד המס־לטלין זכאי הקיבוץ לכל רכושו", אומר עו"ד מימוני. אבל אם יש "גימגום" מצד הקיבוץ או שתקנונו לא מעודכן, בית המשפט לא יתן את ידו לכך. ומכאן שלקיבוצים "שמרניים" אולי אין מה לחשוש, טוען עו"ד מימוני, ל"משתנים" – יש ויש.

טענות גלבוע מכל וכל, אבל עו"ד גלבוע אינו מסתפק רק בווידוי. הוא תוקף כל מה שפריה מימסד קיבוצי או תנועתי. כך את רשם האגדות השיתופיות ("דפוסי החקירה שלו איטיים להח־ריד") ואת תקנון האגדה ("שהוא משנות השלו־שים ולא רלוונטי"). במרבית הקיבוצים, הוא אומר, האסיפה דנה רק בסוגיות עקרוניות ובכל הנושאים הקשורים לפרט לא מתקיים דיון הוגן ועניני. נסיונו של דגניה ב' להרחיק את רינה הרשטיק בגין עילת "חוסר יושר", הוא מדגים, נדחה על־ידי בית המשפט, שקבע כי תהליכי ההתנהלות של הקיבוץ בפרשה זו לא היו ראויים, לא נעשו בתום לב, ולא היתה בהם המידתיות (פרופורציה בלעז) — שלילת הדירה והרכוש מאדם — הראויה בעבירה לכאורה שעברה. הדבר קורה, לטענת עו"ד גלבוע, בקיבוצים רבים בהם ההנהגה היא "ברירת מחדל", לוקה "בחוסר גמי־שות מחשבתית", ושווה לדעתו לנסות ולהקים "בית דין פנימי" בקיבוץ לפתרון סיכסוכים. גם הנהגת התנועה ממלאת לטענתו תפקיד מרעיל.

נציג המימסד גברי ברגיל, מזכ"ל הקיבוץ הארצי, שנעל את יום העיון, מדה כי עידן השינוי בקיבוץ מביא להתחושת חוסר יציבות וביטחון לחברים רבים, והוויכוח האידיאולוגי הופך לפעמים מלחמה לחיים ומוות. הפנייה לבית המשפט, לדע־תו, נובעת מהרגשת החבר שהתהליך לא נעשה כראוי, אבל יותר מכך כ"התנגדות למהלך השינוי עצמו, בתואנה של אי סדרים וחוסר תקינות". אלא שפנייה לבית המשפט, סבור ברגיל, לא תפתור את הבעיה, מה גם שבתי המשפט לא תמיד מבינים את הייחודיות של חיי הקיבוץ, את הקודים שלו ואת החיים בקהילה דינמית. ברגיל מציע אם כן לחזור לחלופה הישנה והטובה — לתנועה, "שצריכה לוודא שתהליך השינוי ייעשה נכון וייבנה כך, שניתן יהיה להגיע להסכמה רחבה ולפחות חיבומים".

מוכרחים לפנות לבג"ץ

חברים מראר ביתראון עתרו לבג"ץ נגד רשם האגודות

[illegible]